

Упродовж XIX–XX століть релігійність у Європі зазнала неабияких змін: дедалі меншою ставала відвідуваність церков і присутність релігійної символіки у громадському житті, зменшувався вплив на освіту й політику католицьких, православних і протестантських церков. Такі процеси спонукали соціологів поставити питання про поступове зникнення релігії з нашого життя. Утім, до кінця XX ст. стало очевидним, що ситуація не є такою однозначною: релігія перейшла здебільшого до приватної царини, і по всій Європі ми побачили напівпорожні церкви, але, водночас, молитва, віра в Бога та безсмертя душі таки не зникли, всупереч прогнозам суспільствознавців.

Наприклад, Ісландію певний час дослідники вважали першим у світі повністю (або майже повністю) секуляризованим суспільством на підставі того, що тільки 2% населення відвідували церкву щотижня; однак опитування 1990 року продемонструвало, що 81% ісландців упевнені, що є життя після смерті, 88% — що в людини є душа, а 40% — вірять у реінкарнацію; на запитання: «Як часто Ви молитися Богу, окрім як під час церковної служби?» — 82% відповіли «час від часу», а 25% — «часто»; водночас, тільки 2,4% населення Ісландії зазначили, що були «переконаними атеїстами»¹. Звісно, у світлі цих результатів Ісландія одразу ж втратила звання «першої секуляризованої нації».

З послабленням політики державного атеїзму в Україні, як і в інших пострадянських суспільствах, відбувся сплеск релігійності. У СРСР, окрім того, що мала місце відверта антирелігійна пропаганда та карні дії стосовно віруючих, було запропоновано ідеологію, що давала відповідь на низку запитань, на які зазвичай відповідала релігія: заради чого жити, як чинити моральний вибір, з кого брати приклад. У тих випадках, коли віруючий християнин або мусульманин спитав би себе: «А як вчинив би Христос / Магомет? Що б він очікував від мене?», у радянські часи цілком невимушено могла промайнути думка: «А що зробив би Ленін? Що він порадив би в цій ситуації?» Подібно до того, як християнські діти читають життєпис Христа, радянські діти читали життєпис Леніна.

Єдине, чого не змогла б дати навіть якнаймайстерніше розроблена ідеологія, — це сприйняття людської душі як безсмертної, а відтак здатність впоратися із відчаєм перед обличчям смерті. Чи не в цьому сила релігії? Що ще може дати релігійна віра такого значущого, що спонукає людей звертатися до неї навіть в епоху інформатизації та безпрецедентних досягнень природничих і технічних наук? У що вірять в Україні та якою мірою це подібно до того, у що вірять в інших країнах Європи? Та й загалом, якою є нині релігійна динаміка світу, принаймні в її найзагальніших рисах? Це ті питання, на які ми шукатимемо відповіді на сторінках цього видання.

У що вірить світ? Наскільки точно можемо оцінити?

За оцінками експертів, нині менше 10% населення світу вважають себе атеїстами, а більше 80% відносять себе до певного віросповідання; решта людей не почуваються належними до певної релігійної традиції, однак і не вважають себе атеїстами². У сучасному світі фахівці налічують близько 300 релігій та близько 10 тисяч релігійних течій.

---

¹ Stark R. Secularization, R.I.P// Sociology of Religion. — 1999. — Vol. 60, № 3. — P 264.

² Johnson I M., Barrett D. B. Religious Affiliation // Encyclopedia of Population / Eds. P Demeny, G. McNicoll. — New York: Macmillan Reference USA, 2003. — Vol. 2. — R 835-837.

Формування релігійної статистики світу є вельми складною справою, адже далеко не для кожної країни доступна чітка, акуратна інформація. Відповідно, необхідно не тільки зіставити результати різних опитувань, формулювання запитань та варіантів відповідей у яких часто різняться, а й здійснити експертні оцінки для тих регіонів, для яких відсутні результати соціологічних опитувань з релігійної тематики й загалом статистична інформація про релігійність суспільства є малодоступною. Фахівці формують релігійну статистику на основі таких джерел:

- 1) переписи населення (у яких було уточнено віросповідання);
- 2) інша державна статистика (наприклад, у деяких країнах державні відомості щодо кожного громадянина містять графу «віросповідання»);
- 3) результати соціологічних опитувань;
- 4) статистика членства, яку надають самі релігійні організації (використання такої статистики необхідно поєднувати з експертною оцінкою, наскільки акуратними можна вважати подані дані, адже відомі випадки завищених оцінок);
- 5) журналістські розслідування (важливі для оцінювання релігійності в тих суспільствах, де політичний режим унеможлиблює вільне дослідження рівня та характеру релігійності населення).

З іншого боку, в умовах релігійного *синкретизму*³ існує проблема класифікації віросповідання. Наприклад, якщо людина зазначає в опитнику залученість до спіритичних практик, віру в реінкарнацію, але водночас декларує християнське віросповідання, то цю людину слід віднести до прибічників езотеричних течій загалом, Руху Нової Ери зокрема, спіритизму чи християнства? На позначення віри в Японії та Китаї фахівці нині вдаються до такої термінології, як «японський синкретизм» (поєднання буддизму й синтоїзму) та «китайський синкретизм» (поєднання даосизму, буддизму, конфуціанства); відповідно, постає запитання, чи коректно віднести певного індивіда японського або китайського суспільства до одної релігії, щоб дані були порівнянними з іншими суспільствами?

Таким чином, формування релігійної статистики потребує не тільки вміння працювати з масивами даних, а й ґрунтовного розуміння ситуації в тому чи іншому регіоні для того, щоб здійснити експертні оцінки акуратності запропонованих даних. Відповідно, оцінки релігійної статистики, здійснені різними фахівцями, можуть бути відмінними й предметом для обговорення й уточнення.

Які релігії нині мають найбільшу кількість послідовників? Чисельність adeptів яких релігій зростає найбільшими темпами? Порівняння динаміки релігійності у світі з 1970 по 2000 роки на основі оцінок американських фахівців з релігійної статистики Девіда Барета та Тода Джонсона наведено в таблиці 1.

На сьогодні найбільшу кількість adeptів має *християнське віросповідання* — близько 2,0 млрд, що становить 33% населення світу. Найбільшою релігійною організацією у світі на сьогодні залишається *Католицька Церква*, яка має 1,1 млрд членів. *Іслам* налічує 1,2 млрд послідовників і серед усіх релігій саме його частка у світовій вазі збільшилася найбільше з 1970 по 2000 роки — на 4,7%, на противагу деякому зменшенню частки adeptів християнської віри — на 0,4. Причиною такої динаміки є насамперед демографічною: країни, де домінує ісламське віросповідання, мають суттєво вищий рівень росту населення, ніж ті, де домінує християнське віросповідання. Понад те у низці країн Європи (де домінує християнство) смертність перевищує народжуваність.

³ Релігійний синкретизм (від грецьк. synkretismos — з'єднання) — поєднання кількох релігійних систем.

Таблиця 7. Динаміка релігійності у світі з 1970 по 2000 роки⁴

	Сповідувані нині у світі релігії та нерелігійні й атеїсти	Кількість послідовників у 1970 р., млн	Кількість послідовників у 2000 р., млн	Зростання, у разів	Зростання, млн, осіб	Частка серед населення світу (1970), %	Частка серед населення світу (2000), %	Зміна у світовій вазі, %
1	Християнство	1236	2000	1,62	764	33,4	33,0	-0,4
2	Іслам	553	1188	2,15	635	15,0	19,6	4,7
3	Індуїзм	463	811	1,75	348	12,5	13,4	0,9
4	Китайські народні вірування	231	385	1,67	154	6,3	6,4	0,1
5	Буддизм	233	360	1,55	127	6,3	5,9	-0,4
6	Етнічні релігії	160	228	1,43	68	4,3	3,8	-0,6
7	Нові релігії	78	102	1,31	24	2,1	1,7	-0,4
8	Сикхізм	11	23	2,09	12	0,3	0,4	0,1
9	Іудейство	15	14	0,93	-1	0,4	0,2	-0,2
10	Спиритизм	5	12	2,40	7	0,1	0,2	0,1
11	Багаї	3	7	2,33	4	0,1	0,1	0,0
12	Конфуціанство	5	6	1,20	1	0,1	0,1	0,0
13	Інші	9	14	1,56	5	0,2	0,2	0,0
14	Нерелігійні та атеїсти	697	918	1,32	221	18,9	15,2	-3,7

Якщо ми подивимося, у скільки разів збільшилася кількість прибічників певного віросповідання, то побачимо, що, згідно з оцінками Д. Барета й Т. Джонсона, *бога*) та *спиритизм* мають навіть дещо вищу динаміку, ніж іслам: зростання в 2,33 та 2,4 відповідно, порівняно з 2,15 зростання ісламу. Однак загальна чисельність adeptів багаї наразі є відносно низькою — тільки близько 7 млн, тому стрімке збільшення adeptів не може бути відображеним у світовій вазі цієї релігії.

Зверніть увагу на пункт 14 у табл. 1 — «нерелігійні та атеїсти». Поняття «нерелігійна особа» та «атеїст» не є тотожними. Нерелігійною є та людина, яка не може віднести себе до певного віросповідання, втім, також не ідентифікує себе як атеїста. За оцінкою Д. Барета, близько половини респондентів цієї категорії є атеїстами, тобто загальна частка атеїстів у світі нині становить менше 10%.

Що розуміють під поняттям «атеїзм»? У буквальному перекладі з грецької *атеїзм* («а» — заперечна частка; «teos» — Бог) означає «безбожжя». У сучасному слововжитку — як в українській, так і міжнародній літературі — це поняття не є однозначним; натомість має низку відтінків. Ті, хто не є фахівцями з релігії, часто не усвідомлюють різноманіття вжитку цього терміна. Його вживають у щонайменше чотирьох значеннях, і відповідні варіації цього поняття позначають як повний, частковий, позитивний і негативний атеїзм:

⁴ Адаптовано з: Johnson T. M., Barrett D. B. Religious Affiliation // Encyclopedia of Population. In 2 volumes / Ed. by P. Demeny and G. McNicoll. — Vol. 2. — New York: Macmillan Reference, 2003. — P 835-837.

- заперечення як віри в Бога, так і віри в безсмертя душі (*повний атеїзм*);
- заперечення віри в Бога як особистість (*частковий атеїзм*) у поєднанні з вірою в безсмертя душі. Віра в Бога як особистість властива іудаїзму, християнству та ісламу, але не буддизму, через що останній подеколи називають атеїстичною релігією;
- тверда переконаність у тому, що Бога не існує (*позитивний атеїзм*);
- сумніви в існуванні Бога (*негативний атеїзм*).

Іншою важливою світоглядною позицією щодо релігії є *агностицизм* — переконання, що неможливо ані довести, ані спростувати безсмертя душі та існування Бога; відповідно, агностик не є ані релігійною людиною, ані атеїстом. Агностики також становлять окрему категорію від віруючих (тобто тих, хто не відносять себе до жодної релігії, але вірять у безсмертя душі та Бога).

Що кажуть і не кажуть нам кількісні дані: інтерпретації за лаштунками відповідей

Перш ніж продовжити розгляд конкретних оцінок тих чи інших проявів релігійності в Україні, варто висловити застереження, що можуть і не можуть показати нам кількісні дані й чому ми можемо побачити дещо різні оцінки рівня релігійності в Україні за один і той самий період. Річ у тім, що у зв'язку з очікуваннями дедалі ширшої секуляризації маємо на сьогодні брак розуміння як специфіки сучасної віри в різних суспільствах, так і дослідницького інструментарію — тобто методик оцінювання як рівня, так і характеру релігійності. У сучасних умовах, коли релігійність стала індивідуалізованою та еклектичною, стає неможливим очікувати уніформної інтерпретації запитань, пов'язаних з вірою. Наприклад, респонденти по-різному інтерпретують запитання: «Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?», «Чи вважаєте Ви себе релігійною людиною?», «Чи відносите Ви себе до певної релігії / віросповідання?», «Чи належите Ви до певної церкви?» — ці запитання не можна ототожнювати.

Понад те дві людини з однаковим характером релігійності можуть відповісти по-різному на кожне із цих запитань. Як таке може трапитися? У чому можливі відмінності у сприйнятті? Наприклад, хрещена людина подеколи ходить до православної церкви, втім не щонеділі й не до конкретно визначеної церкви, яку ідентифікує як «свою». Відповідь на запитання «Чи належите Ви до певної церкви» може бути і «так», і «ні». Респондент, який відповість «ні», подумає, що не відвідує конкретно визначену церкву та не сплачує регулярно десятину або інші види пожертв. Інший респондент відповість «так», подумавши, що хрещений саме у православні церкві й навряд чи піде до римо-католицької, греко-католицької або протестантської.

Тепер додамо нашому уявному респондентові таку рису, як віра в реінкарнацію, адже в усьому світі нині спостерігаємо явище поєднання християнської віри з вірою в реінкарнацію — на сьогодні це властиво, зазвичай, 15-25% християнам певного суспільства (християнам за самоідентифікацією). Цілком можлива відповідь «так» на запитання «Чи відносите Ви себе до певної релігії / віросповідання?», причому уточнення віросповідання може виявити самоідентифікацію як із православ'ям, так і з певною езотеричною течією, можливо обома одночасно. Відповідь «ні» також можлива, якщо респондент відчуває, що його переконання й практики не відповідають сповна жодному релігійному напрямку, натомість має місце індивідуальне творення свого світобачення, пов'язаного з вірою в Богата безсмертя душі. Така індивідуалізована релігійність є характерною, але все ще малодослідженою рисою нашої сучасності.

За аналогічною логікою, як щойно було пояснено, може бути визначена відповідь на запитання «Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?» та «Чи вважаєте Ви себе релігійною людиною?». При цьому людина, яка не може віднести себе до конкретного віросповідання, може назвати себе релігійною з тих міркувань, що вона таки вірить у безсмертя душі та Бога й вважає за доречне час від часу відвідувати церкву або, навпаки, відповісти заперечувально, вважаючи, що «релігійною» є та людина, яка виконує більшість церковних настанов. І навіть термін «віруюча людина» не є однозначним для сприйняття. Для одного респондента він буде тотожний поняттю «релігійна людина», а для іншого — ні. Третій подумає, що бачить себе радше як людину духовного пошуку й духовного знання, а віруючий — це «той, хто вірить сліпо».

За таких умов постає потреба в максимальній конкретизації запитань та побудови складних показників, що включатимуть низку запитань. Утім, на сьогодні ця царина поки що не є розробленою й ми можемо спиратися тільки на обмежені дані, розуміючи різноманіття можливих інтерпретацій, що містять ті чи інші відповіді.

Наскільки ми релігійні порівняно з іншими європейцями?

Насамперед поглянемо на Україну в контексті Європи, для чого скористаємося даними Світового дослідження цінностей (World Values Survey)⁵. Наскільки поширеними в Україні порівняно з іншими європейськими країнами є віра в Бога, в життя після смерті та реінкарнацію (останнє важливе у світлі новітніх релігійних трендів)? Які країни є найбільш релігійними, а які — найбільш секуляризованими?

Загалом Європа є найменш релігійним континентом. Як підсумував на початку нового тисячоліття відомий американський соціолог Пітер Берґер, нам варто визнати, що нині світ є «настільки ж релігійним, як і завжди, а деякі місця навіть релігійніші, ніж раніше»⁶ і теорія секуляризації не відповідає емпіричному матеріалу, хоча, можливо, виняток становить Європа⁷. Дані, отримані в межах V хвилі (2005-2008 рр.) Світового дослідження цінностей для деяких країн Європи⁸, дають змогу побачити відсоток тих, хто ідентифікує себе як переконаний атеїст. *Відсоток переконаних атеїстів перевищив 15% у трьох країнах: Франції (17%), Швеції (17%) та Німеччині (19%).*

Утім, навіть у Європі частка населення, яка декларує віру в Бога, у більшості країн становить вище 80% (у 22 країнах з 38, включно з Росією⁹). Згідно з даними, отриманими в рамках IV хвилі (1999-2004 рр.) Світового дослідження цінностей (World Values Survey)¹⁰, найменша частка *віруючих у Бога* була зафіксована в Чехії — 39%, а найвища — на Мальті (99,5 %) (див. табл. 2). Рівень *віри в життя після смерті* у Європі є примітно ниж-

⁵ Дані ISSP 2008 для всіх країн-учасниць цієї програми будуть доступні пізніше. Тому наразі скористаємося даними Світового дослідження цінностей.

⁶ Berger PL. Reflections on the Sociology of Religion Today// Sociology of Religion. — 2001. — V 62, № 4. — P 445.

⁷ Berger PL. Reflections on the Sociology of Religion Today// Sociology of Religion. — 2001. — V 62, № 4. — P 447.

⁸ Доступні на сьогодні дані для Андорри, Болгарії, Кіпру, Фінляндії, Франції, Німеччини, Британії, Італії, Молдови, Нідерландів, Польщі, Румунії, Росії, Сербії, Словенії, Іспанії, Швеції, Швейцарії, України.

⁹ Тут і далі до розгляду європейських суспільств включено Росію, частина території якої припадає на європейський континент, але не Туреччину, оскільки специфіка релігійності в Росії є відносно подібною до ситуації в пострадянських країнах Європи, натомість Туреччина є мусульманською країною з примітно відмінною від решти європейських країн релігійною ситуацією.

¹⁰ Масиви даних у відкритому доступі на офіційному сайті Світового дослідження цінностей: www.worldvaluessurvey.org.

чим, ніж віра в Бога: він перевищує 80% тільки у двох країнах — *Мальті* (86,2%) та *Польщі* (80,4%). Частка тих, хто вірить у життя після смерті, перевищує 70% в Ірландії (80%), Литві (79%), Ісландії (78%), Північній Ірландії (76%) та Італії (73%).

Натомість, у більш як половині європейських суспільств (20 з 38) менше 50% населення значає, що вірить у життя після смерті. На сьогодні поки що немає ґрунтовних досліджень, які повністю пояснили б причини такого контрасту між вірою в Бога та вірою в життя після смерті.

Цікаво, що віра в реінкарнацію стала наявною в традиційно християнських суспільствах по всьому світу і Європа не є винятком. Третина й більше населення вірять в реінкарнацію в *Латвії, Естонії, Ісландії та Литві*, причому в останніх двох показник перевищує 40% (41,1% та 44,0% відповідно). З 32-х країн європейського суспільства, для яких є дані щодо віри в реінкарнацію, у 31-ій цей показник перевищив 15% і в 20-ти сягнув 20%. Більше чверті (але менше третини) населення вірять у реінкарнацію в Греції, Франції, Португалії, Румунії, Болгарії, Україні, Росії та Білорусії. Примітно, що віра в реінкарнацію є нині більш характерною для пострадянських країн: в усіх них цей показник сягнув 25% (окрім Молдови, даних для якої з цього питання немає), а в кожній із трьох прибалтійських країн — навіть 33 %; у Литві з рекордно високим для Європи рівнем віри в реінкарнацію — 44%.

Єдина країна, яка потрапляє до найнижчої п'ятірки як за вірою в Бога, так і за вірою в безсмертя душі, є Німеччина — 54% та 30% відповідно. До найнижчої п'ятірки щодо віри в Бога також потрапляють Чехія, Естонія, Швеція та Нідерланди (39,0-59,5%; причому наступна в списку Франція має практично однаковий¹¹ з Нідерландами показник — 61,5%), а щодо віри в безсмертя душі — Сербія і Чорногорія, Словенія, Угорщина, Болгарія (25,2-35,8%; причому наступні в порядку списку Чехія та Естонія мають практично однаковий із Болгарією показник у 35,9% та 36,2% відповідно).

Як бачимо з таблиці 2, Україна посіла 22 місце серед 38 європейських країн за вірою в Бога. За вірою в життя після смерті — нижче, а саме — 28. А от щодо віри в реінкарнацію, то Україна, навпаки, підіймається на 10 місце з 32 країн, для яких відомі дані щодо цього показника в межах Світового дослідження цінностей. Слід зазначити, що результати опитування осені 2008 року, проведеного в рамках Міжнародної програми соціальних досліджень, показали примітно нижчий відсоток віри в реінкарнацію — 21% (відповіді «безумовно так» і «радше так») порівняно з 29%, зафіксованими в IV хвилі світового опитування цінностей 1999-2004 рр. Погляньмо детальніше на результати Програми міжнародного соціального опитування 2008 р. — першого репрезентативного для всієї України опитування, зосередженого саме на релігійній тематиці. Слід підкреслити, що дані цього опитування відкривають безпрецедентні можливості для оцінювання релігійної ситуації в нашому суспільстві, адже пропонують найширший спектр статистичних даних серед усіх, що існували донині.

У що ми віримо в Україні?

1. Що після смерті?

Сьогодні вірування включають такі можливі сценарії того, що відбувається з людиною після смерті:

¹¹ Тобто ця відмінність не є статистично значимою.

Таблиця 2. Віра в Бога, у життя після смерті та в реінкарнацію серед дорослого населення (18 років і старше) країн Європи в порядку кількості тих, хто вірить у Бога (дані IV хвилі Світового дослідження цінностей, 1999-2004 роки), %

№		Віра в Бога	Віра в життя після смерті	Віра в реінкарнацію
1	Мальта	99,5	86,2	11,9
2	Польща	97,3	80,4	24,7
3	Португалія	96,3	47,3	29,4
4	Румунія	96,3	67,8	28,0
5	Молдова	96,1	59,4	-
6	Ірландія	95,6	79,5	23,4
7	Італія	93,5	72,8	17,8
8	Північна Ірландія	93,4	76,0	16,9
9	Хорватія	93,2	67,8	23,1
10	Греція	91,1	61,0	26,2
11	Македонія	90,5	47,2	-
12	Боснія і Герцеговина	89,2	36,6	-
13	Австрія	86,8	59,0	22,8
14	Литва	86,5	79,0	44,0
15	Іспанія	84,8	53,0	20,1
16	Ісландія	84,4	78,2	41,1
17	Швейцарія	83,1*	63,4*	-
18	Білорусь	82,9	40,9	32,5
19	Словаччина	82,8	68,4	19,7
20	Сербія і Чорногорія	82,8	25,2	-
21	Фінляндія	82,3	56,2	18,4
22	Україна	80,3	39,8	28,5
23	Латвія	79,5	45,3	33,4
24	Люксембург	74,0	54,4	23,8
25	Велика Британія	72,0	58,3	-
26	Бельгія	71,0	43,6	17,2
27	Росія	70,3	36,6	32,2
28	Данія	69,0	38,3	17,3
29	Норвегія	68,8*	47,3*	15,2**
30	Угорщина	68,2	32,9	19,9
31	Болгарія	66,2	35,8	30,2
32	Словенія	65,1	32,1	16,8
33	Франція	61,5	44,7	28,8
34	Нідерланди	59,5	50,7	21,9
35	Німеччина	53,6	29,5	16,2
36	Швеція	53,4	46,0	22,0
37	Естонія	51,4	36,2	37,0
38	Чехія	39,0	35,9	23,1

Примітки. 1. * Відсутні дані для IV хвилі для Швейцарії та Норвегії. Використано дані III хвилі (1994-1999 рр.).

2. ** Відсутні дані IV та III хвилі для Норвегії. Використано дані II хвилі (1989-1993 рр.).

- припинення свідомого існування назавжди¹²;
- припинення свідомого існування з наступною можливістю воскресіння Богом в Судний день, після чого слідує вічне життя або припинення існування;
- продовження свідомого існування в іншому вимірі без наступного народження на Землі (може включати віру в рай та пекло чи ні);
- продовження свідомого існування в іншому вимірі з наступним народженням на Землі або іншому місці (існування поза фізичним тілом між народженнями у фізичному світі може бути сповнене страждань чи ні, залежно від останнього життя людини).

З точки зору впливу релігії на поведінку людини найважливішим є саме те, що визначає долю людини після смерті: іншими словами, коли йдеться про моральний вибір у тих чи інших ситуаціях, ключовим запитанням є, чи можливе продовження свідомого існування після смерті й від чого воно залежатиме? На жаль, інструментарій оцінювання того, що, на думку респондента, найбільше впливає на його долю після смерті, практично не розроблений.

Понад те все ще не вирішені труднощі із формулюванням запитань, що стосуються існування після смерті, таким чином, щоб унеможливити різноманіття інтерпретацій респондентами. Наприклад, фраза «життя після смерті» може бути сприйнята як продовження свідомого існування в будь-якій формі, як продовження свідомого існування у фізичному тілі чи то в результаті реінкарнації, чи то без неї (тобто сприйняття поняття «життя» саме як існування у фізичному тілі, а не перебування душі в раю або пеклі, у чому ми зможемо невдовзі пересвідчитися на прикладі конкретних даних), або як свідоме існування одразу після смерті в будь-якій формі на противагу припиненню такого існування до воскресіння Богом у Судний день.

За допомогою даних опитування осені 2008 року, проведеного в межах Міжнародної програми соціальних досліджень, спробуємо, принаймні частково, зрозуміти, на що мешканці України очікують після смерті. Запитання, які уточнюють ставлення щодо можливості продовження свідомого існування після смерті, звучали так: «Чи вірите Ви у:

- життя після смерті;
- рай;
- пекло;
- реінкарнацію (народження в цьому світі знову і знову);
- нірвану¹³».

Як можна побачити з таблиці 3, жодне з цих вірувань не отримало більше 20% безумовної віри. Однак і відповідь «безумовно ні» коливається довкола 20%, за винятком віри в реінкарнацію, безумовно не вірять в яку майже 30%. Приблизно чверті населення важко визначитися щодо віри в життя після смерті, рай та пекло, а найважче — щодо віри в реінкарнацію та нірвану (понад 30 і 40% відповідно). *Близько 15% респондентів зазначили «важко сказати» стосовно кожного з цих п'яти вірувань.*

У таблиці 4, де поєднано відповіді «безумовно так» і «радше так», бачимо, що віра або невіра в рай, пекло та життя після смерті розподілені доволі симетрично (тобто стільки ж людей схильні вірити, скільки й не схильні вірити), а от щодо віри в реінкарнацію та нірвану скепсис і сумніви є більш поширеними.

¹² Таке переконання не випадково наведене поряд з іншими віруванням. Річ у тім, що віра в припинення свідомого існування після смерті так само є вірою, як і інші уявлення.

¹³ Поняття «нірвана» не було розшифроване в опитнику, на відміну від поняття «реінкарнація».

**Таблиця 3. Віра в можливість продовження свідомого існування після смерті:
5 індикаторів Міжнародної програми соціальних досліджень, %**

Чи вірите Ви в...	Безумовно так	Скоріше так	Скоріше ні	Безумовно ні	Важко сказати	Разом
Рай	19,1	20,5	16,3	19,5	24,6	100,0
Пекло	18,2	20,3	16,7	19,7	25,1	100,0
Життя після смерті	17,9	20,2	16,0	20,7	25,2	100,0
Реінкарнацію	7,0	13,8	17,5	28,9	32,8	100,0
Нірвану	3,9	8,2	15,2	28,3	44,4	100,0

Таблиця 4. Схильність вірити в можливість продовження свідомого існування після смерті: 5 індикаторів Міжнародної програми соціального опитування (варіанти відповідей об'єднані), %

Чи вірите Ви в...	«Безумовно так» або «скоріше так»	«Безумовно ні» або «скоріше ні»	Важко сказати	Разом
1. Рай	39,6	35,8	24,6	100,0
2. Пекло	38,5	36,4	25,1	100,0
3. Життя після смерті	38,1	36,7	25,2	100,0
4. Реінкарнацію	20,8	46,4	32,8	100,0
5. Нірвану	12,1	43,5	44,4	100,0

Утім, той, хто висловлює скепсис щодо реінкарнації, цілком може вірити в рай і пекло, а той, хто висловлює скепсис щодо пекла, — вірити в реінкарнацію та нірвану. Скільки людей в Україні не вірять у жодну з цих позицій або вірять принаймні в одну з них? Спробуємо це проаналізувати на основі 4-ох з 5-ти вище наведених ознак, залишивши поза аналізом віру в нірвану, оскільки людина, яка зазначає віру в нірвану, але не в реінкарнацію, навряд чи свідомо й серйозно відповідала на запитання, а відтак попередні 4 відповіді дають вичерпну картину щодо кількості тих, хто вірить у продовження свого свідомого існування після смерті¹⁴.

**Таблиця 5. Віра в продовження свого свідомого існування після смерті
(3 категорії, сформовані на основі 4 запитань: Чи вірите Ви в життя після смерті? Рай? Пекло? Реінкарнацію?), %**

Так або радше так (відповідь «безумовно так» або «скоріше так» обрана принаймні 1 раз)	49,5
Вагання (комбінація відповідей «важко сказати», «скоріше ні» та «безумовно ні»)	26,1
Ні або радше ні (відповідь «безумовно ні» або «скоріше ні» на всі 4 запитання)	24,4
Разом	100,0

Як показано в табл. 5, такими, що вірують у продовження свого свідомого існування після смерті, можна вважати 50% дорослого населення України. Серед них — як ті, хто вірують без вагань, так і ті, хто висловлює схильність вірити (тобто обирають відповідь «скоріше

¹⁴ Для спрощення викладу, коли йтиметься про віру в продовження свого свідомого існування після смерті, позначатимемо це також як віру в безсмертя своєї душі. Звісно, змістовно ці поняття не є повністю тотожними, проте завдяки їхній близькості наразі вживатимемо їх як взаємозамінні для зручності викладу.

так», а не «безумовно так»). Вагається приблизно чверть населення (26%) і приблизно стільки ж схиляються до того, щоб не вірити в безсмертя душі (24%).

Скільки ж із нас вірять без сумнівів, а скільки вірять із певними ваганнями? Скільки з нас категоричні у своїй невірі, а скільки не вірять, залишаючи певний простір для вагень? Відповіді на ці питання проілюстровані на рис. 1.

Як бачимо, *приблизно чверть населення вірить у безсмертя своєї душі без сумнівів (23 %) і майже стільки ж із певними сумнівами, тобто обирають відповідь «скоріше так» (26%). Категорично заперечувальну позицію мають 14% — саме стільки відповіли «безумовно ні» на всі 4 запитання, що стосувалися можливості продовження свого свідомого існування після смерті. Схиляються до заперечення, проте із певними сумнівами, — 21 %, а вагаються в усіх 4 випадках — 16%.*

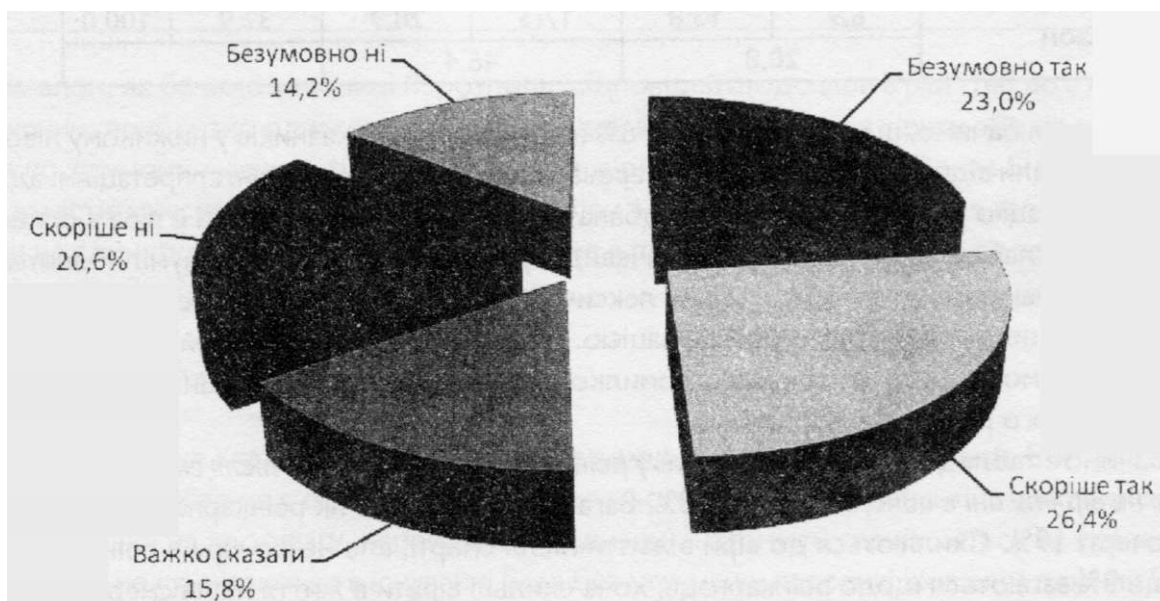

Рис. 1. Віра в продовження свого свідомого існування після смерті (5 категорій, сформованих на основі 4 запитань: Чи вірите Ви в життя після смерті? Рай? Пекло? Реінкарнацію?)¹⁵

Вельми нетривіальні результати показують зіставлення віри в «життя після смерті» та в «реінкарнацію» (див. табл. 6). Річ у тім, що *безумовно вірять у життя після смерті і водночас безумовно не вірять в реінкарнацію лише 5% (!) населення*. Разом із тими, хто відповів «скоріше так», *такі віруючі становлять тільки 8%* (підсвічені показники у правому горішньому куті). Звісно, традиційна християнська доктрина різних спрямувань, насамперед православна та католицька, передбачає віру в можливість продовження життя після смерті й заперечує реінкарнацію. Отже, можемо говорити про те, що вірування індійського субконтиненту вже доволі поширені в Україні серед тих, хто вірить у продовження існування після смерті: *тільки 8%, порівняно з 38% тих, хто схильний вірити в життя після смерті, висловили однозначне заперечення реінкарнації*, натомість 30% (тобто близько ³А) або вагалися тою чи іншою мірою, або висловили однозначну підтримку.

¹⁵ Зображені на діаграмі 5 категорій, сформовані на основі 4 запитань (Чи вірите Ви в життя після смерті? Рай? Пекло? Реінкарнацію?) у такий спосіб: безумовно так (відповідь «безумовно так» зазначена щонайменше 1 раз); скоріше так (відповідь «скоріше так» зазначена щонайменше 1 раз і жодного разу не зазначено «безумовно так»); важко сказати (зазначено в усіх 4 випадках); скоріше ні (комбінація відповідей «безумовно ні», «скоріше ні» та «важко сказати»); безумовно ні (відповідь «безумовно ні» в усіх 4 випадках).

Таблиця 6. Зіставлення відповідей на запитання про віру в реінкарнацію та віру в життя після смерті, %

		Чи вірите Ви в реінкарнацію? (народження в цьому світі знову й знову)					Разом	
		Безумовно так	Скоріше так	Скоріше ні	Безумовно ні	Важко сказати		
Чи вірите Ви в життя після смерті?	Безумовно так	5,2	2,7	1,5	5,3	3,2	17.9	38,1
	Скоріше так	0,8	7,0	3,9	2,8	5,5	20.1	
	Скоріше ні	0,2	2,2	9,2	1,7	2,7	16.0	36.7
	Безумовно ні	0,3	0,6	1,1	16,0	2,7	20.7	
	Важко сказати	0,4	1,2	1,7	3,1	18,8	25.2	
	Разом	6,9	13,8	17,5	28,9	32,9	100,0	
		20,8		46.4				

Водночас ми бачимо, що загалом майже 6% (підсвічені сім показників у нижньому лівому куті таблиці) дали відповіді, що логічно суперечать загальноприйнятим інтерпретаціям: адже віра в реінкарнацію водночас мала б передбачати віру в життя після смерті й віра в останнє не може бути слабшою за віру в перше. Вочевидь, респонденти або не зрозуміли запитань, або формулювання «життя після смерті» лексично сприймають специфічно, що пропонує сценарій, який не узгоджується з реінкарнацією. Майже 6% таких відповідей є результатом, що навряд чи може бути випадковою помилкою й спонукає до подальших роздумів над причиною такого розподілу відповідей.

Як бачимо з таблиці 7, безумовно вірять у реінкарнацію та життя після смерті 16%, безумовно не вірять ані в одне, ані в інше 28%. Вагаються стосовно як реінкарнації, так і життя після смерті 19%. Схиляються до віри в життя після смерті, але не до віри в реінкарнацію 14%; ще 9% вагаються щодо реінкарнації, хоча схильні вірити в життя після смерті.

Таблиця 7. Зіставлення відповідей на запитання про віру в реінкарнацію та віру в життя після смерті (розподіл за 3 категоріями), %

		Чи вірите Ви в реінкарнацію? (народження в цьому світі знову й знову)			Разом
		«Безумовно так» і «скоріше так»	«Безумовно ні» й «скоріше ні»	Важко сказати	
Чи вірите Ви в життя після смерті?	«Безумовно так» і «скоріше так»	15,8	13,5	8,7	38.1
	«Безумовно ні» й «скоріше ні»	3,3	28,0	5,4	36,7
	Важко сказати	1,6	4,8	18,8	25,2
Разом		20.8	46,4	32,9	100,0

Дані таблиці 8 показують, що принаймні половина тих, хто схильні вірити в життя після смерті, схильні вірити також у реінкарнацію.

Таблиця 8. Зіставлення відповідей на запитання про віру в рай та віру в пекло, %

		Чи вірите Ви в рай?					Разом	
		Безумовно так	Скоріше так	Скоріше ні	Безумовно ні	Важко сказати		
Чи вірите Ви в пекло?	Безумовно так	17,6	0,3	0,0	0,1	0,2	18,2	38,5
	Скоріше так	0,5	19,0	0,5	0,2	0,0	20,3	
	Скоріше ні	0,2	0,7	15,6	0,0	0,0	16,7	36,4
	Безумовно ні	0,3	0,1	0,0	19,1	0,1	19,7	
	Важко сказати	0,4	0,4	0,1	0,0	24,2	25,1	
Разом		19,1	20,6	16,3	19,5	24,6	100,0	
		39,6		35,8				

Загалом, як бачимо з таблиці 8, розподіл відповідей щодо віри в рай і пекло є доволі рівномірним: приблизно однакова кількість людей в Україні схильна вірити або не вірити в рай і пекло, причому зазвичай ті, хто вірять у рай, вірять також у пекло. Однак більше 4% анкет усе ж містять несиметричні відповіді щодо віри в рай і пекло (підсвічені в табл. 8), причому вони не є винятково оптимістичними — майже в половині випадків йдеться про віру в пекло більшу, ніж віру в рай.

2. Бог і молитва в нашому житті

57% населення України вірують в Бога без вагань: для 11 % респондентів Бог не є персоніфікованим (тобто не є особистістю, як властиво, наприклад, іудейській, християнській та ісламській вірі на противагу, наприклад, буддизму), натомість сприймається як певна Вища Сила; 46% не сумніваються в існуванні Бога без уточнень, персоніфікований для них Бог чи ні (табл. 9). Агностиків виявилось близько 5%, а атеїстів — близько 6%. Вагаються у своїй вірі в Бога 28%, але більше половини з тих, хто подеколи вагається, відчують, що вони все ж таки «справді вірять у Бога».

Таблиця 9. Віра в Бога, %

Яке твердження найбільш влучно виражає Ваше ставлення до Бога?	
Я не вірю в Бога	5,9
Я помічаю, що іноді вірю в Бога, а іноді не вірю	11,5
Хоч деколи я сумніваюсь, але відчуваю, що справді вірю в Бога	16,2
Я не вірю у персоніфікованого Бога, але вірю в існування якоїсь Вищої Сили	11,2
Я не сумніваюсь в існуванні Бога	46,2
Я не знаю, чи існує Бог, і не думаю, що існує можливість про це дізнатись	4,6
Важко сказати	4,4

Чи відчувається віра в Бога чимось новим для більшості жителів України? Чи, навпаки, це те, що було з ними від початку? Більше половини мешканців нашої країни зазначили, що завжди вірили в Бога (табл. 10), а близько 20% набули цієї віри у певний момент свого життя, хоча спершу не вірили в Бога. Таким чином, 74% задекларували, що вірять у Бога. 15% було важко визначитися: вочевидь, це пов'язано із періодичними ваганнями щодо існування Бога.

Як бачимо з таблиці 10, 9% зазначили, що ніколи не вірили в Бога, хоча в попередньому запитанні «я не вірю в Бога» відповіли тільки близько 6%. Цю різницю склали частина агностиків і частина тих, для кого Бог є неперсоніфікованою Вищою Силою.

Таблиця 10. Віра в Бога в динаміці, %

Яке твердження найкраще змальовує Вашу віру в Бога?	
Я ніколи не вірив у Бога	9,4
Я не вірю у Бога, проте вірив колись	1,3
Зараз я вірю у Бога, проте колись не вірив	20,7
Я вірю в Бога зараз і завжди вірив	53,4
Важко сказати	15,2

Ми вже бачили в попередніх розділах, що віра в Бога й у безсмертя душі далеко не завжди є нероздільними: набагато більше європейців зазначають, що вірують у Бога, ніж у безсмертя душі. Як і в інших європейських суспільствах, в Україні суттєво більше людей декларують віру в Бога, ніж у безсмертя душі: 50% супроти 74%.

Чи всі з тих, хто вірують у Бога без вагань, також вірують у безсмертя душі? (Див. табл. 11.) Не зовсім так: 70% з тих, хто вірить у Бога, вірять у безсмертя душі, 20% (9% усіх респондентів) з них вагаються, а 10% не вірять (5% усіх опитаних). Загалом 32% мешканців України вірять у Бога й життя після смерті. Ще 4% вірять у Вищу Силу й життя після смерті.

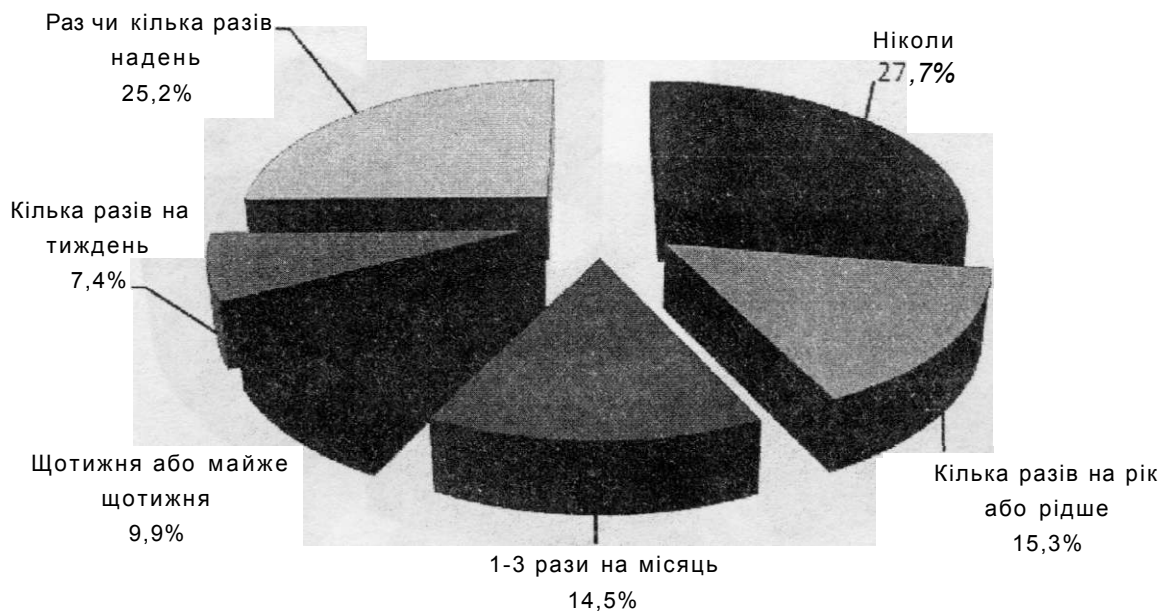
Як бачимо з таблиці 11, якщо людина вірить у життя після смерті, найімовірніше, вона також вірить у Бога, проте не навпаки (тобто віра в Бога з меншою імовірністю передбачає віру в безсмертя душі).

Таблиця 11. Зіставлення віри в продовження свідомого існування після смерті з вірою в Бога, %

виражає Ваше ставлення до Бога?	Віра в продовження свідомого існування після смерті (3 категорії)¹⁶			Разом
	Так або радше так	Вагання	Ні або радше ні	
Я не вірю у Бога	0,3	0,8	4,8	5,9
Я не знаю, чи існує Бог, і не думаю, що існує можливість про це дізнатись	0,7	1,4	2,5	4,5
Я не вірю у персоніфікованого Бога, але вірю в існування якоїсь Вищої Сили	4,0	3,1	4,1	11,2
Я помічаю, що іноді вірю в Бога, а іноді не вірю	4,1	3,8	3,6	11,5
Хоч деколи я сумніваюсь, але відчуваю, що справді вірю в Бога	7,5	5,6	3,1	16,2
Я не сумніваюсь в існуванні Бога	32,0	9,0	5,2	46,3
Важко сказати	0,9	2,4	1,1	4,4
Разом	49,6	26,0	24,4	100,0

¹⁶ Тут і далі «віра в продовження свого свідомого існування після смерті» є сконструйованою змінною, значення якої були розкриті в табл. 3.

Як часто моляться в Україні? Чверть населення (25%) роблять це принаймні раз на день, 7% — кілька разів на тиждень, 28% — ніколи, 15% — кілька разів на рік або рідше (див. рис. 2).

Рис. 2. Частота молитви

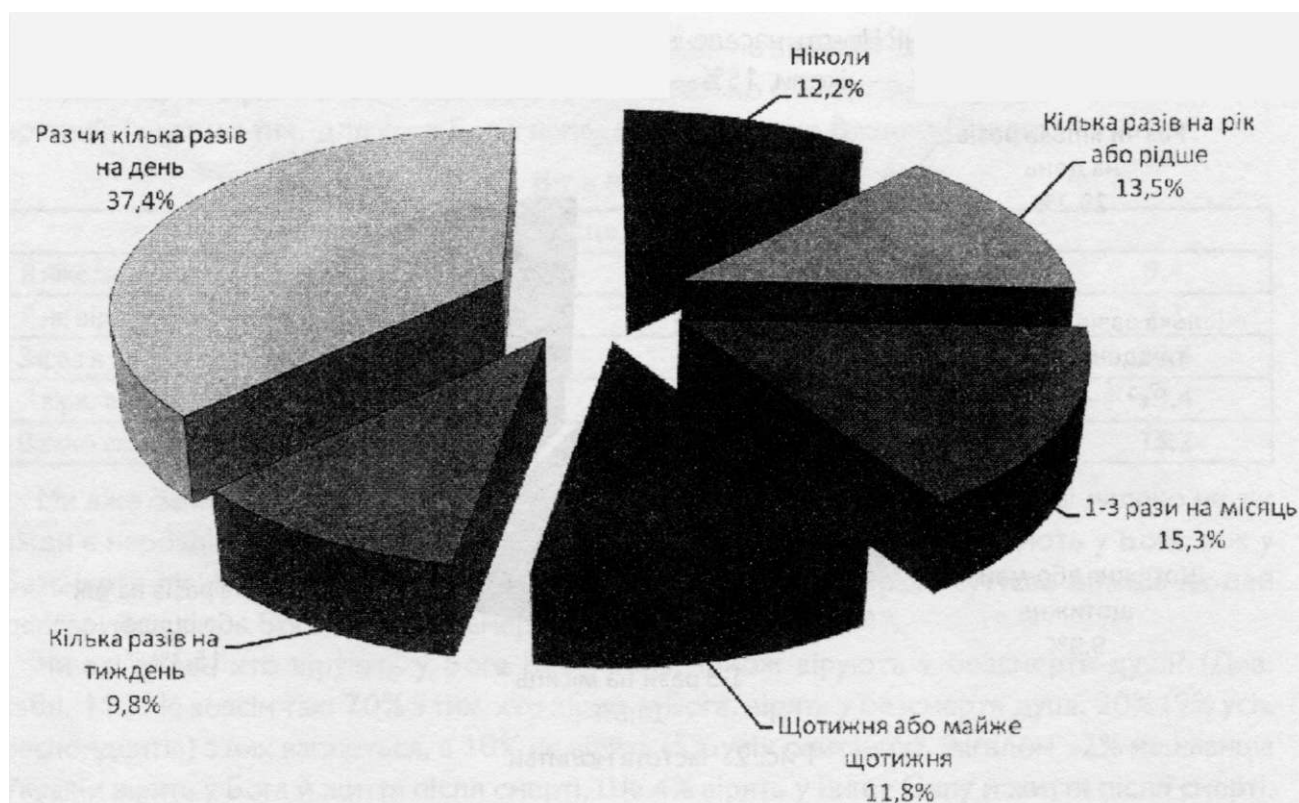
Ми зазвичай очікуємо, що той, хто молиться, вірить у Бога й у безсмертя своєї душі. Проте реальне поєднання віри й практики є набагато складнішим. Майже половина з тих, хто не вірить у безсмертя душі, моляться хоч іноді; більше 2/3 тих, хто вагається щодо безсмертя своєї душі, теж подеколи моляться; водночас частина тих, хто вірять у безсмертя своєї душі, ніколи не моляться, й вони становлять 6% дорослого населення України (див. табл. 12). Цікаво, що 4,6% населення не вірять у продовження свого існування після смерті, але моляться майже щотижня або й частіше (2,4% — щонайменше раз на день).

Таблиця 12. Зіставлення частоти молитви з вірою в продовження свідомого існування після смерті (3 категорії), %

Віра в продовження свідомого існування після смерті (3 категорії) ¹⁷	Як часто моляться (6 категорій)						Разом
	Ніколи	Кілька разів на рік або рідше	1-3 рази на місяць	Щотижня або майже щотижня	Кілька разів на тиждень	Раз чи кілька разів на день	
Так або радше так	6,0	6,7	7,6	5,8	4,8	18,5	49,4
Вагання	8,2	5,0	4,3	2,8	1,5	4,3	26,1
Ні або радше ні	13,5	3,6	2,8	1,2	1,0	2,4	24,5
Разом	27,7	15,3	14,6	9,8	7,4	25,2	100,0

З рис. 3 можна побачити, як часто моляться ті, хто вірить у продовження свого свідомого існування після смерті: 37%—принаймні раз на день, 10% — кілька разів на тиждень, 12 % — щотижня або майже так (що разом становить 59%), 29% моляться ще рідше, а 12 % — ніколи.

¹⁷ Тут і далі «віра в продовження свого свідомого існування після смерті» є сконструйованою змінною, значення якої були розкриті в табл. 5.

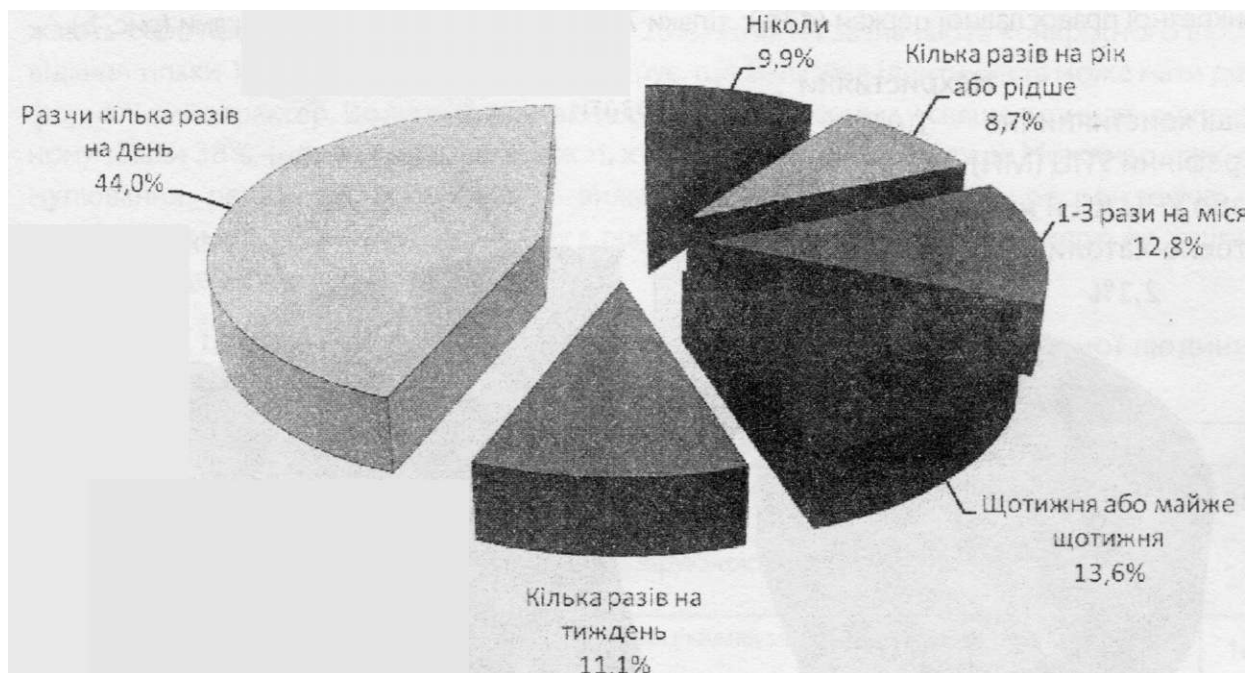
Рис. 3. Як часто моляться ті, хто вірять у продовження свого свідомого існування після смерті?

10% дорослого населення хоча й не сумніваються у своїй вірі або в персоніфікованого Бога (майже 5%) чи у Вищу Силу (понад 5%), ніколи не моляться. Як і слід очікувати, ті, хто не сумнівається в існуванні Бога, моляться найбільше; молитва є менш поширеною серед тих, хто вірить у Вищу Силу (див. табл. 13).

Таблиця 13. Зіставлення частоти молитви з вірою в Бога, %

Яке твердження найбільш влучно виражає Ваше ставлення до Бога?	Як часто моляться (6 категорій)						Разом
	Ніколи	Кілька разів на рік або рідше	1-3 рази на місяць	Щотижня або майже щотижня	Кілька разів на тиждень	Раз чи кілька разів на день	
Я не вірю в Бога	5,5	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	6,0
Я не знаю, чи існує Бог, і не думаю, що існує можливість про це дізнатись	3,2	0,8	0,2	0,1	0,0	0,1	4,5
Я не вірю у персоніфікованого Бога, але вірю в існування якоїсь Вищої Сили	5,3	2,0	1,8	0,8	0,2	1,2	11,3
Я помічаю, що іноді вірю в Бога, а іноді не вірю	3,8	3,7	1,8	0,8	0,7	0,7	11,5
Хоч деколи я сумніваюсь, але відчуваю, що справді вірю в Бога	2,9	3,9	4,4	1,8	1,2	2,3	16,4
Я не сумніваюсь в існуванні Бога	4,6	4,0	5,9	6,3	5,1	20,3	46,2
Важко сказати	2,6	0,6	0,3	0,1	0,0	0,5	4,2
Разом	27,7	15,3	14,5	9,9	7,4	25,2	100,0

З рис. 4 можна побачити, як часто моляться ті 46% дорослого населення України, які не сумніваються в існуванні Бога. 10% з них не моляться ніколи, майже половина (44%) моляться щонайменше раз на день, 11 % — кілька разів на тиждень, 14% — щотижня, решта 21,5% — рідше.

Рис. 4. Як часто моляться ті, хто не сумнівається в існуванні Бога?

3. Віросповідання без віри?

Хоча тільки 50% вірять у продовження свого свідомого існування після смерті, 88% відносять себе до певного віросповідання, яке передбачає віру в безсмертя душі. Зазначають конкретне віросповідання, але не вірять у продовження свого свідомого існування після смерті 17% дорослого населення України; зазначають віросповідання, але вагаються у продовженні свого існування після смерті — 23%; тільки 48% населення як мають конкретне віросповідання, так і вірять у безсмертя своєї душі (табл. 14).

Таблиця 14. Зіставлення релігійної ідентичності з вірою в продовження свого свідомого існування після смерті, %

Віросповідання	Віра в продовження свого свідомого існування після смерті (3 категорії)			Разом
	Так або радше так	Вагання	Ні або радше ні	
Нерелігійні	1,0	1,9	6,3	9,2
Зазначено віросповідання	47,5	23,3	16,9	87,7
Важко сказати	0,9	1,2	1,1	3,1
Разом	49,4	26,4	24,2	100,0

78% населення ідентифікують себе православними; приблизно однакова кількість вважають себе парафіянами Української православної церкви Київського патріархату (18%) та Української православної церкви Московського патріархату (18%) — близько 36%; примітно численнішу групу становлять ті, хто вважають себе православними, але не відносять себе до конкретної православної церкви (42%); тільки 7% населення є греко-католиками (рис. 5).

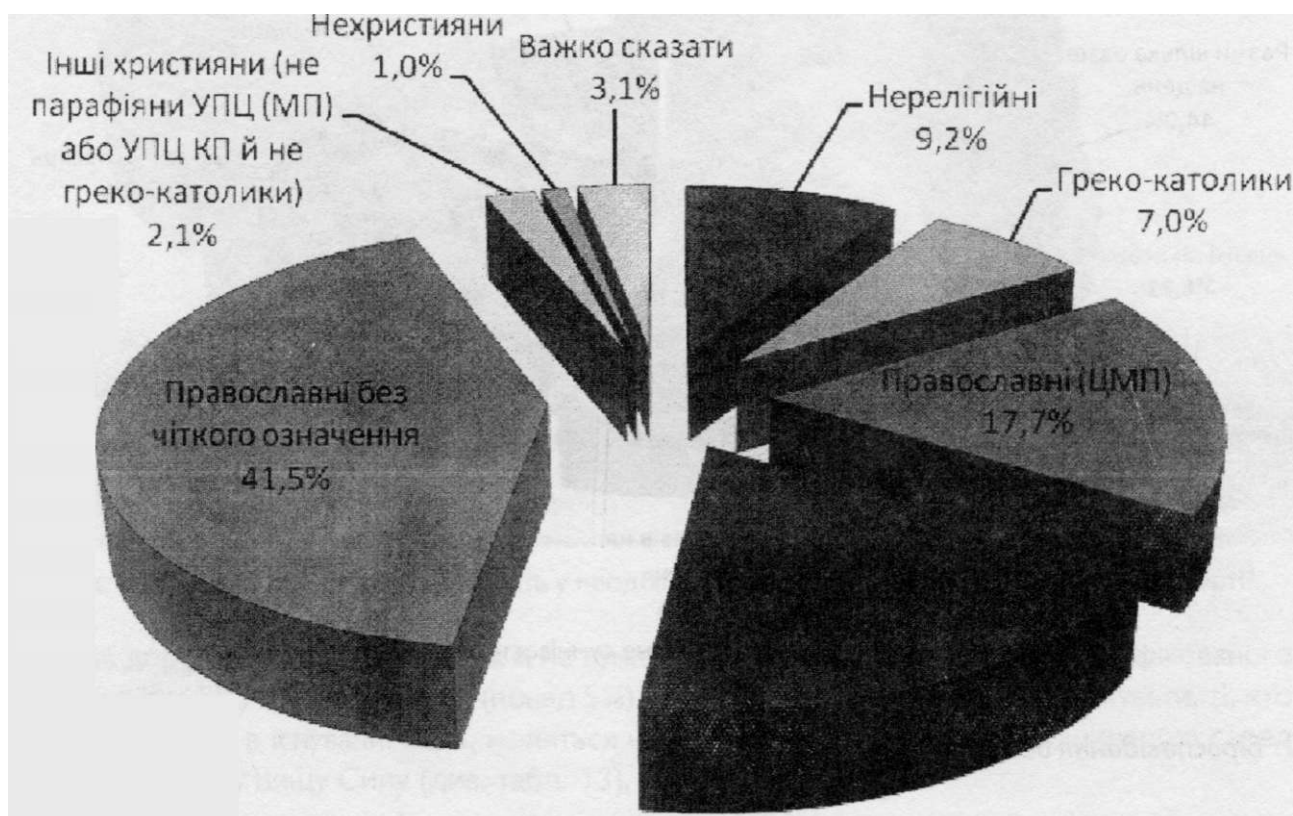

Рис. 5. Розподіл населення за віросповіданням

Найбільше схильні вірити в продовження свого існування після смерті греко-католики, суттєво менше — православні (табл. 15). Вочевидь, респонденти ідентифікують себе із тим віросповіданням, у якому їх хрестили¹⁸, і самоідентифікація із певним напрямом для низки респондентів ще не передбачає віру в безсмертя душі. Водночас 11% тих, хто не ідентифікує себе з певною релігією, зазначили, що вірять у продовження свого існування після смерті.

Таблиця 15. Віра в продовження свого свідомого існування після смерті за віросповіданням, %

Віросповідання	Віра в продовження свого свідомого існування після смерті		
	Так або радше так	Вагання	Ні або радше ні
Нерелігійні	10,9	20,7	68,5
Греко-католики	87,1	11,4	1,4
Православні (ЦМП)	58,1	28,3	13,6
Православні (ЦКП)	59,0	17,9	23,1
Православні без чіткого означення	43,7	33,2	23,1

¹⁸ У цьому опитуванні питання стосовно хрещення не було поставлено.

Вочевидь, низка респондентів сприймають належність до певної релігії радше як культурну характеристику, ніж ідентичність, що передбачає низку релігійних уявлень і практик. Власне, 29% зазначають, що є послідовниками релігії, проте не вважають себе віруючими людьми, зацікавленими у священному та надприродному (табл. 16). З іншого боку, не вважають себе послідовниками жодної релігії 25%, хоча не зазначають конкретного віросповідання тільки 12%, що, знову таки, демонструє, що релігійна ідентичність може мати доволі формальний характер. Водночас вважають себе зацікавленими у священному та надприродному тільки 38% — примітно менше, ніж ті, хто вірять у безсмертя душі. Можливо, таке формулювання релігійної ідентичності виявилось складнішим для респондентів; або респонденти не сприймають свою віру в продовження існування після смерті як зацікавленість у священному та надприродному.

Таблиця 16. Самоідентифікація як послідовника релігії та як духовної людини, зацікавленої у священному та надприродному, %

Яке з цих тверджень найкраще характеризує особисто Вас?	
Я — послідовник релігії і вважаю себе духовною людиною, зацікавленою у священному та надприродному	28,1
Я — послідовник релігії, проте не вважаю себе віруючою людиною, зацікавленою у священному та надприродному	29,0
Я не є послідовником будь-якої релігії, проте я зацікавлений у священному та надприродному	10,3
Я не є послідовником будь-якої релігії і не вважаю себе духовною людиною, зацікавленою у священному та надприродному	14,8
Важко сказати	17,8

За даними Київського міжнародного інституту соціології, у 1995 р. віруючими вважали себе 63%, невіруючими — 33%, вагалися із відповіддю — близько 4%. У 2003 р. 17% зазначили, що не є віруючими, а 20% є віруючими, але не відносять себе до жодної групи (спільноти) віруючих.

Наскільки релігійними вважали себе мешканці України в 2008 р.? Надзвичайно релігійними й дуже релігійними — 9%, 51% — помірно релігійними, а 16% — наскільки релігійними, настільки й ні, становлячи разом 76% (табл. 17) та об'єднуючи в цій категорії як тих, хто схильні вірити в продовження існування після смерті, так і тих, хто вагається. Ідентифікували себе як нерелігійних 21% («помірно», «дуже», «надзвичайно»).

Таблиця 17. Суб'єктивна оцінка власного рівня релігійності, %

До якої з наведених категорій Ви належите?	
Надзвичайно релігійн(ий/а)	1,3
Дуже релігійн(ий/а)	8,1
Помірно релігійн(ий/а)	51,0
Наскільки релігійн(ий/а), настільки і не релігійн(ий/а)	16,1
Помірно не релігійн(ий/а)	9,4
Дуже не релігійн(ий/а)	5,0
Надзвичайно не релігійн(ий/а)	5,4
Важко сказати	3,5

Отже, якщо дивитися виключно на показники релігійної самоідентифікації — як релігійної ідентичності, так і суб'єктивної оцінки власного рівня релігійності, — можна припустити, що перед нами відносно релігійне суспільство, у якому тільки 10% вважають себе нерелігійними («дуже» або «надзвичайно»). Утім, зіставлення з вірою у продовження існування після смерті вносить у це бачення серйозні корективи: низка людей, які ідентифікують себе із певною релігією, насправді не схильні вірити в безсмертя душі (заперечують або вагаються).

4. Хто вірить найменше? Хто вагається найбільше?

Як ми вже бачили вище (табл. 15), греко-католики набагато більше схильні вірити в безсмертя своєї душі, ніж православні: вірять 87%, вагаються — 11%. Для парафіян Української православної церкви Московського патріархату (ЦМП) й Київського патріархату (ЦКП) відсоток віруючих становить майже 60%, а от вагання й схильність не вірити розподілилися по-різному серед цих категорій людей: більше схильних не вірити у ЦКП й більше тих, хто вагається в ЦМП. Православні без чіткого означення вірять менше: тільки 44% супроти майже 60%.

Оскільки представники греко-католицького віросповідання проживають здебільшого на Західній Україні, відповідно до представлених вище результатів, можна й очікувати вищого рівня релігійності саме в цьому регіоні. Знову ж таки, беручи за критерій релігійності віру в продовження свого свідомого існування після смерті, поглянемо, хто й де в Україні вірить найбільше? Іншими словами, пропонуємо поглянути на соціально-демографічні характеристики та регіональний розподіл віруючих в Україні.

Як бачимо з таблиці 18, справді, Західний регіон лідирує у вірі в безсмертя душі. Натомість Східний регіон лідирує у ваганнях (37%), а також показав найнижчий рівень ствердних відповідей (42%), однак не найбільший рівень негативних (22%): найбільше скептично налаштованих виявилось в Південному й Центральному регіонах, де до негативної відповіді схилилися 34% і 29% відповідно.

Таблиця 18. Віра в продовження свого свідомого існування після смерті за 4 регіонами, %

Регіон	Віра в продовження свого свідомого існування після смерті			Разом
	Так або радше так	Вагання	Ні або радше ні	
Західний	65,7	24,6	9,7	100,0
Центральний	46,5	24,6	28,9	100,0
Південний	45,6	20,5	33,9	100,0
Східний	41,6	36,8	21,7	100,0
Разом	49,5	26,1	24,4	100,0

Нерідко очікують вищого рівня релігійності в селах, ніж у містах. Проте ані для України в цілому, ані для будь-якого з 4 основних регіонів України такі очікування не справджуються (табл. 19). Навпаки, у Східній Україні жителі міст продемонстрували разюче вищий рівень схильності вірити в продовження свого свідомого існування після смерті, тоді як у сільських регіонах висловили більше вагань (рис. 6).

Таблиця 19. Віра в продовження свідомого існування після смерті за розподілом населення на міське й сільське, %

Населення	Віра в продовження свого свідомого існування після смерті			Разом
	Так або радше так	Вагання	Ні або радше ні	
Міське	48,3	25,9	25,8	100,0
Сільське	51,8	26,7	21,5	100,0
Разом	49,5	26,1	24,4	100,0

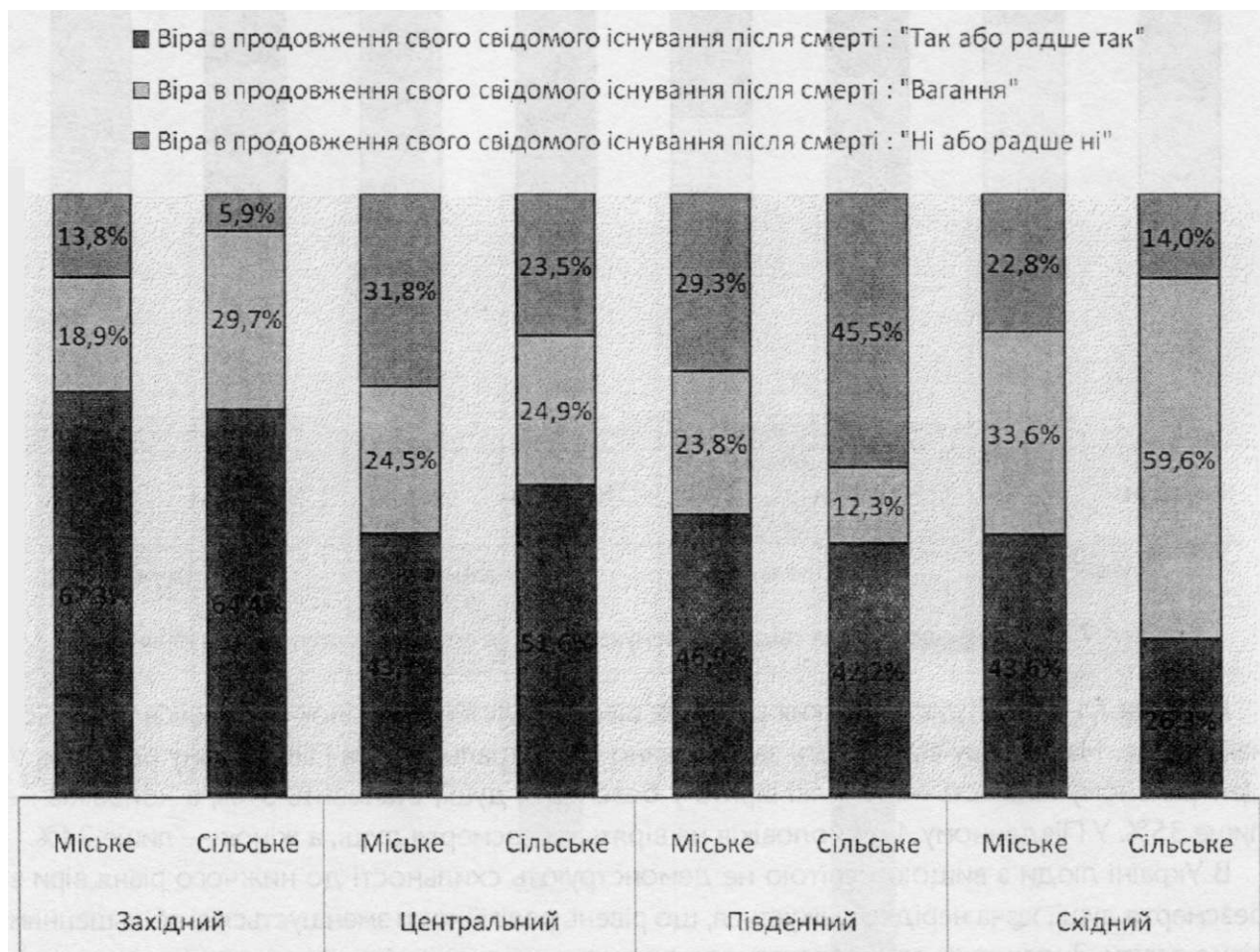

Рис. 6. Віра в продовження свідомого існування після смерті за розподілом населення на міське й сільське за 4 регіонами

Зазвичай, жінки є релігійнішими за чоловіків, і цей тренд, характерний для багатьох суспільств, справджується як для України в цілому, так і для кожного з її 4 основних регіонів (табл. 20, рис. 7).

Таблиця 20. Віра в продовження свідомого існування після смерті за статтю, %

	Віра в продовження свого свідомого існування після смерті			Разом
	Так або радше так	Вагання	Ні або радше ні	
Чоловіки	40,3	27,4	32,2	100,0
Жінки	56,9	25,1	18,0	100,0
Разом	49,4	26,1	24,4	100,0

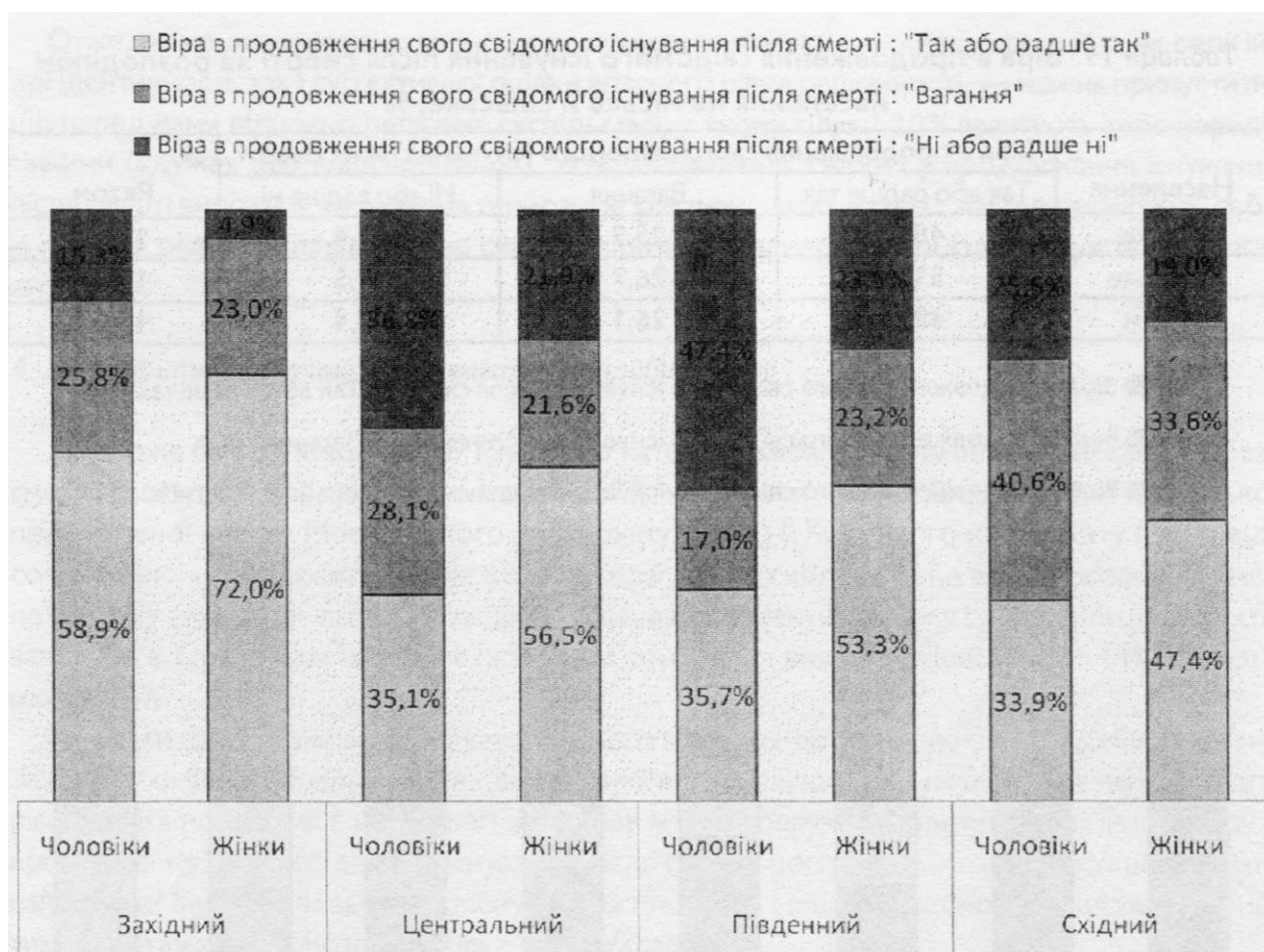

Рис. 7. Віра в продовження свідомого існування після смерті за статтю за регіонами

Рисунки 7 і 8 ілюструють, у яких регіонах рівень релігійності жінок і чоловіків різниться найбільше. Найбільшу відмінність зафіксовано в Центральному та Південному регіонах. У Центральному кількість жінок, які вірять у безсмертя душі, становить 57%, а чоловіків — лише 35%. У Південному 47% чоловіків не вірять у безсмертя душі, а жінок — лише 24%.

В Україні люди з вищою освітою не демонструють схильності до нижчого рівня віри в безсмертя душі, хоча нерідко очікується, що рівень релігійності зменшується зі збільшенням рівня освіти. Знову-таки, ми повертаємося до питання показників: що для нас є найважливішим показником релігійності — віра в безсмертя душі, віра в Бога, самоідентифікація? Виявити значущі відмінності у вірі в продовження свідомого існування після смерті не вдалося.

Дещо менш релігійними є люди у віці 50-69 років, натомість інші вікові групи мали цілком порівнянні між собою результати, подібні за показниками до усереднених для всієї України (рис. 9).

Отже, підсумуємо, наскільки релігійним ми можемо вважати наше суспільство. Як було продемонстровано, відповідь на це питання залежатиме від обраних показників. Якщо ми поглянемо тільки на відсоток агностиків (5%) та атеїстів (6%), можна сприйняти суспільство як відносно релігійне. Проте, знову ж таки, чи не має віра в Бога подеколи радше світський, ніж релігійний характер, подібно до релігійної ідентичності, як було розглянуто вище? Хоча така постановка питання, на перший погляд, звучить як оксиморон, промовистим фактом є те, що всі відомі на сьогодні релігії передбачають віру в можливість продовження свідомого існування після смерті, тоді як низка людей декларує релігійну ідентичність та віру в Бога, але не віру в безсмертя душі.

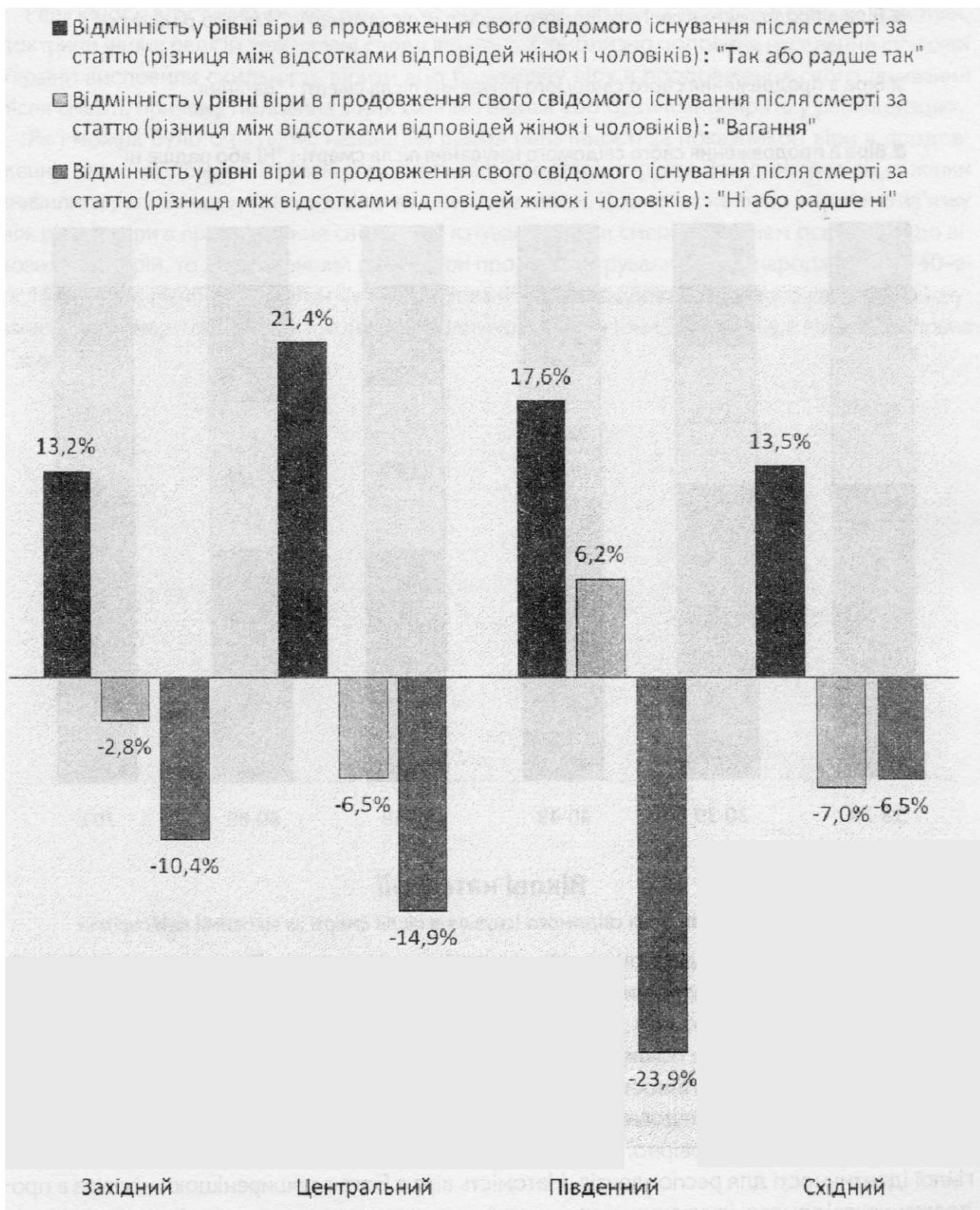

Рис. 8. Відмінність у вірі в продовження свідомого існування після смерті за статтю та за регіонами (різниця між відсотками відповідей жінок і чоловіків)

З нашого розгляду можна зробити такі висновки щодо використання таких показників рівня релігійності, як релігійна самоідентифікація, віра в Бога й продовження свідомого існування після смерті. Показник «До якого віросповідання Ви себе відносите?» не є валідним індикатором релігійності нашого суспільства, оскільки ідентифікація себе із певним вірос-

Вікові категорії

Рис. 9. Віра в продовження свідомого існування після смерті за віковими категоріями

повіданням може мати радше світський, ніж релігійний характер. Показники атеїстів та агностиків у суспільстві є зручними для визначення загальної кількості віруючих і тих, хто має бодай найменші сумніви, однак для розуміння рівня релігійності суспільства нам потрібно також з'ясувати, наскільки поширена віра й наскільки — вагання.

Ще нижчий рівень релігійності, ніж віра в продовження існування після смерті, показала ідентифікація себе як послідовників певної релігії та як людей, зацікавлених у священному й надприродному, що, імовірно, може вказувати на складність такого формулювання релігійної ідентичності для респондентів. Натомість віра в Бога є поширенішою, ніж віра в продовження свідомого існування після смерті, що, знову-таки, ставить під певний сумнів валідність такого показника релігійності, як віра в Бога, адже жодна з відомих на сьогодні релігій не пропонує доктрину, де немає можливості продовження свідомого існування після смерті. Самооцінка рівня релігійності також дає вищі показники, ніж можна було б очікувати, виходячи з рівня віри в продовження існування після смерті, адже, згідно з результатами опитування, певною мірою релігійними вважають себе навіть ті, хто не висловлює схильності вірити в продовження свого існування після смерті.

Релігійності властивий синкретизм — хоча більшість людей ідентифікує себе як християн, доктрини інших релігій теж наявні серед вірувань. Приблизно половина населення сучасної України висловили схильність вірити або безумовну віру в продовження свого існування після смерті, причому половина з них схильні вірити або безумовно вірять у реінкарнацію.

Як і можна було очікувати, найвищий рівень релігійності за показником віри в продовження свого свідомого існування після смерті продемонстрував Західний регіон, а жінки виявилися релігійнішими за чоловіків за цим показником. Водночас не було виявлено зв'язку між рівнем віри в продовження свідомого існування після смерті та рівнем освіти. Щодо вікових категорій, то дещо менший рівень віри продемонстрували люди, народжені в 1940-ві та 1950-ті рр. Найбільш скептично налаштовані щодо продовження свого свідомого існування після смерті виявилися Південний і Центральний регіони, а найбільше вагань висловив Східний.